

DOI:

УДК 7.035(045)

С. В. Синяков

КЛАСИЧНИЙ ТА НЕКЛАСИЧНИЙ ІСТОРИЗМ

Державний податковий університет
ORCID ID: 0000-0002-3708-9737

Анотація. Розглядається історизм як тип світогляду та його еволюція в європейській та вітчизняній науці у ХІХ – на початку ХХІ ст. Досліджуються соціально-культурні передумови та філософські засади трансформації класичної концепції історизму у його постмодерністську версію. Показано місце та роль принципу історизму у формуванні метафізичних основ національної ідеї як трансцендентного проекту, що виражає устремління та ціннісні установки народу. Доводиться, що без урахування культурних цінностей, принципів громадської організації, соціальних та інформаційних технологій неможливо осмислити та використовувати не лише сформовані наукою суспільні теорії, а й способи їхнього створення.

Ключові слова: концепція історизму, національна ідея, об'єктивізація духу, принципи індивідуальності та розвитку, метод інтерпретації, постмодерна свідомість, «новий історизм», текстуальність історії.

Вступ

Розробка концепції історизму була найбільшим завоюванням європейської історичної науки ХІХ століття. Її створення, розвиток і обґрунтування пов'язане з німецькою метафізикою та ідеалістичною філософією історії. Саме в Німеччині концепція історизму була вперше осмислена, теоретично розроблена та плідно реалізована у процесі вивчення минулого. Історизм поступово перетворювався зі звичайного пізнавального принципу, методу пізнання на визначальний тип світогляду істориків, соціологів, філософів, представників природничих наук та соціально-гуманітарного пізнання загалом.

Концепція історизму передбачала розгляд об'єкта, що вивчається, в його конкретному існуванні і русі, включала до свого змісту дві ключові ідеї: ідею індивідуальності, тобто прагнення дослідити кожне явище в його унікальності і неповторності, та ідею розвитку, згідно з якою події включаються в динамічний контекст розвитку, що втілює безперервність та зміни. Виходячи із цих положень, вся людська історія розглядалась як безперервний, соціокультурно обумовлений процес, як органічний потік взаємопов'язаних та взаємодіючих унікальних явищ. Німецькі історики і філософи, які стоять на таких світоглядних позиціях, вважали, що жодні нові політичні форми – ні конституція, ні демократія, ні республіка – не можуть бути нав'язані іншому народу, якщо ці нововведення не узгоджуються з внутрішнім історичним розвитком і не відповідають духу нації. Револьюційним ідеям перебудови світу, ломки старих суспільних відносин було протиставлено концепцію гармонії та консенсусу, засновану на історичній традиції.

Ідея розвитку виходила з того, що кожне історичне явище має свій ґрунт, коріння і ґрунтується на минулому. Ідея індивідуальності була спрямована проти концепції громадянського суспільства, що з'явилася тоді, відповідно до якої всі люди подібні до атомів і їхнє життя регулюється загальними законами. У моральній сфері ця ідея означала, що кожна індивідуальність має тільки їй властиві етичні норми, що вона існує заради самої себе і безпосередньо співвідноситься з Богом. Будь-яка індивідуальна подія не може бути оцінена інакше як її ж нормами, тому необхідно розглядати будь-який історичний

феномен у світлі конкретно властивих йому умов і рис, що його породили.

У пізній радянсько-марксистській філософії у 60-70 рр. ХХ ст. ідея історизму була надмірно розширена і зведена до прагматичних функцій. Вивчення минулого почало розглядатися не як самоціль, а як засіб для вирішення сучасних політичних завдань. Частково чи повністю ігнорувалась така найважливіша сторона у дослідженні минулого, як заглиблення в історичні ситуації за рахунок співпереживання, розуміння мотивів, що спонукають людей до дій, застосування у світ історичних героїв, співчуття людям. Акцент у вивченні минулого робився не на конкретності та індивідуальності історичних феноменів, а на включення явищ у контекст дії суспільно-економічних законів, встановлення їхнього зв'язку з теперішніми та попередніми подіями. Будь-який історичний факт «вставлявся» у загальний процес, у контекст закономірностей соціально-економічного розвитку. Критерії оцінки та інтерпретації тієї чи іншої історичної події переміщалися із самого явища до системи загальних уявлень про історичний розвиток. Принцип історизму, отже, зводився до прагматичних функцій і підтримувався положенням, згідно з яким кожна попередня фаза історії розглядалася як передумова для подальшого етапу її розвитку. Історик у такій пізнавальній ситуації мав з'ясовувати, як якась громадська подія виникла, які етапи минула і чим стала. Сучасність безперервно виростає з людського минулого і, виконавши свою місію чи «завдання історії», з часом стає минулим. Такий вузький утилітаризм призводив до історичних спрощень та поверхового вивчення людської діяльності в минулому. Історики завжди мали бути готовими до виконання методологічної вимоги, відповідно до якої пізнати епізоди минулого можна лише шляхом співвіднесення їх із поточною політикою та завданнями «прогресивних» громадських груп. Отже, історія ставала органічним продуктом взаємодії минулого та сьогодення, здійснюючи рух до певних смислів, культурних, правових та моральних цінностей (емансипація людини, соціальна справедливість, рівність, прогресивний розвиток та ін.).

Подальше формування концепції історизму було з радикальними суспільними, культурними і науковими

змінами у розвитку європейської цивілізації, її переходом від Модерну до Постмодерну.

Мета статті

У статті аналізується сучасна концепція історизму в соціально-культурному контексті під кутом зору політичних процесів у світі, що змінюються, факторів її науково-теоретичної обумовленості. Основне завдання дослідження полягає у виявленні механізмів формування та зміни історизму як найважливішого типу світогляду у зв'язку з появою нових соціальних, інформаційних технологій у сучасній культурі.

Методологія дослідження

Методологічними засобами для досягнення завдань є історико-філософський, історичний та логічний підходи, принцип герменевтики, культурно-історичний та компаративний методи.

Результати

Сучасна епоха Постмодерну відмовилася від класичного історизму, серйозно змінила не лише концептуальні уявлення про нього, а й методологічні способи його застосування у конкретних соціальних, історичних та медійних дослідженнях. Підставою для змін стала трансформація філософсько-історичних поглядів на суспільний процес: перегляд лінійної концепції часу та прогресу, критика ідей телеологізму та фіналістського детермінізму, зневіра у існування загальних закономірностей розвитку суспільства. Всі ці теоретичні зміни безпосередньо позначилися як уявлення про історію, а й методології її вивчення.

Для неklasичного історизму від В. Дільтея до Г. Гадамера та наративної філософії історії характерною була критика телеологічних побудов спекулятивної філософії, відмова від презумпції наявності універсальних історичних законів, відмова від ідеї «всесвітньої історії», історизація тих аспектів людського буття, які в класичному історизмі виводилися за межі історії, покладалися як неісторичні або надісторичні. Зміни в епоху Постмодерну насамперед торкнулися лінійної концепції розвитку, яка панувала в науці Нового часу, згідно з якою історичні події розгорталися з минулого в майбутнє через сьогодення. Постмодерн у цьому аспекті можна трактувати як пост сучасність або як щось, що існує «після часу», тому минуле, сьогодення та майбутнє опиняються включеними до якогось постійного континууму.

У нелінійній інтерпретації історії на основі синергетичної методології відкидається ідея єдності та безперервності розвитку людства. Історія зображується як перервний процес розвитку безлічі різних моделей (цивілізацій, культур) суспільства і розглядається як частини та сторони сьогодення, в якому тимчасове сприйняття історії переходить у просторове.

Такий підхід нагадує психологічне сприйняття часу, що сягає своїм корінням в концепцію Августина Блаженного, в якій ні минуле, ні майбутнє не мають реального існування – його має тільки сьогодення. «Є три часи – сьогодення минулого, сьогодення сьогодення та сьогодення майбутнього» (Мартинюк 2020, 120). Не викликає сумніву також, що таке

зображення історії запозичене із серії художніх прийомів, що широко застосовуються в сучасній літературі, мемуарах та художніх фільмах, де минуле існує лише завдяки нашій пам'яті про нього. Як ілюстрацію можна вказати на нещодавно вийшов серіал продюсера Рона Ховарда «Геній» (2018 р.) про Пабло Пікассо з Антоніо Бандерасом у головній ролі. Дії в автобіографічному фільмі одночасно відбуваються в Парижі, Малазі, Барселоні та інших містах у різні часи у 30-ті, 40-ті, 50-ті роки. XX ст. Інакше кажучи, хронологічної історії як такої там немає, є лише наше уявлення про неї, що постійно змінюється справжнім. Питання, однак, полягає в іншому: наскільки трансформація часу у просторі у витворах мистецтва, у художній сфері творчості відповідає завданням історичного пізнання?

З погляду гносеологічної рефлексії, «новий історизм» змінює уявлення про вивчення минулого: переносить увагу з об'єкта пізнання на спостерігача, який розповідає про свій образ цього минулого. Підкреслення творчої активності свідомості суб'єкта відбувається на основі відмови від традиційного наукового завдання об'єктивного розуміння минулого та досягнення історичної істини. У побудовах постмодерністів простежується повернення до принципів конструктивістської теорії наукового пізнання, сформованої ще представниками неокантіанської теорії пізнання і популярної в методології науки наприкінці XIX – першій половині XX ст, але з тією відмінністю, що історичне дослідження описується у них в інших поняттях та термінах. Поняття «письмове історичне джерело», наприклад, замінюється поняттям «текст», знання ототожнюється з наративом і проголошується давно відома теза про історичність тексту та текстуальність історії.

В даний час у методології соціально-гуманітарного пізнання поняття «текст» розглядається гранично широко: від письмової форми в рамках природної мови до запису тексту в будь-якій знаковій системі, від форми живого висловлювання до вираження почуттів та емоцій. Найважливішою та суттєвою характеристикою текстів є їхня знакова природа, знаки у яких пов'язані між собою певними відносинами. Зі знакової природи текстів випливає ще одна їхня особливість, яка полягає в тому, що вони є носіями інформації. Ця особливість є гносеологічною передумовою специфічної герменевтичної концепції у сфері методології соціально – гуманітарних наук. Якщо сенс «прихований» від суб'єкта пізнання, його треба розшифрувати, зрозуміти, засвоїти, тлумачити, інтерпретувати. Методи розуміння та інтерпретації в більшості випадків забезпечують приріст знання у соціогуманітарній галузі, але водночас ставлять перед дослідниками проблему обґрунтування об'єктивності знання та його методологічного забезпечення.

Якщо предметною основою історичних наук є текст, потужним засобом аналізу історичних явищ виступає мова. Більше того, слова виконують культурологічну функцію, постаючи як системотворчий елемент культури. Якщо слово є

принципом культури, то принципи аналізу слова мають бути послідовно поширені на аналіз культури.

Ще однією особливістю соціально-історичного пізнання є його діалоговий характер при роботі з джерелами, оскільки за текстами стоять автори, які їх становили, і люди, дії яких вони описували. Вчений повинен вміти «комунікувати» з тими, з ким відсутній безпосередній контакт або, наприклад, з історичними героями, які вже давно пішли в інший світ. Тим не менше, він змушений уміти робити це у своїй дослідницькій роботі, спираючись на прийняті наукою етичні принципи та культурні норми. «Культура комунікації, – справедливо зазначає Л. Г. Дротянко, – ґрунтується на діалогічності, на дотриманні моральних норм – взаємоуваги, толерантного ставлення до думки інших суб'єктів діалогу, уміння слухати і чути кожного, виявляти терплячість, дотримуватися мовних норм комунікації, прийнятих у даній культурі тощо» (Дротянко 2024, 7).

У зв'язку з тим, що сьогодні вчені живуть у світі надлишку інформації, схем та концептуалізацій, різко зростає потреба у пошуку відповідної мови розуміння, достовірної інтерпретації контексту висловлювань. Щоб зрозуміти людину, необхідно зрозуміти умови її життя, її звичаї, думки та отримані знання, до яких прагне людина, а також глибинні підстави її бажань та прагнень. Необхідно також знайти індивідуальне у смисловому полі соціально-історичних установок та цінностей конкретної культури.

Домогтися цього можна за допомогою систематичного використання методології діалогу та комунікації у дослідженні. «Це пов'язано з тим, – пише Л. Г. Дротянко, – що діалогічна форма комунікації є найпростішою і найчіткішою, оскільки в діалозі кожна висловлена думка є завершеною і виражає певну позицію мовця, на яку можна відповідати так само чіткою і завершеною фразою» (Дротянко 2024, 7).

Однак, незважаючи на вищеописані методологічні особливості, увага дослідників не завжди на них звертається, швидше відбувається протилежне: історичну науку постмодерністи перетворюють на історичний роман, а історика роблять літератором, який збирає, відбирає та осмислює минулі події з позиції сьогодення. Ототожнюючи історію та літературу, наполягаючи на наративній природі історичного знання, представники нового історизму посилаються не лише на постмодерністів, а й шукають підтримки у класиків філософії історії, наприклад, у висловлюваннях Р. Дж. Колінгвуда. Але британський філософ і методолог історії ніколи не зводив історичне знання до художнього оповідання, навпаки, він вважав, що уява і фантазія допомагають поєднати в єдине ціле відомі дані, заповнити проблеми, що виникають. Р. Дж. Коллінгвуд порівнював роботу історичної уяви з уявним конструюванням істориком мережі, що він натягує між зафіксованими точками – даними свідченнями джерел. Якщо «таких точок досить багато, – писав він, – а нитки, що пов'язують їх, простягнуті з достатньою обережністю, що виключає довільну фантазію, то вся ця картина буде постійно підтверджуватись наявними даними, а ризик втрати

контакту з реальністю, яку вона відображає, буде дуже мала» (Колінгвуд 1996, 231).

Проте за браком кваліфікації чи в результаті надмірної, неконтрольованої гри уяви можливі спотворення минулого. Авторі, що зловживають художніми методами, прийомами «вживання» в ситуації минулого, бажать стати співучасниками досліджуваних подій, пережити разом зі своїми героями їхні вчинки і, таким чином, зрозуміти та інтерпретувати їхні дії, ототожнюють інтерпретацію образів з інтерпретацією історичних фактів і тим самим відходять від вимог раціонального дискурсу. «Чи варто історик зберігати сучасні йому стандарти та цінності, – ставить питання Г. С. Комаджер, – чи слід пристосувати стандарти та цінності народів тієї епохи, яку він вивчає?» (Commager 1966, 56). Теоретико-пізнавальні можливості історії в останньому випадку девальвуються, оскільки допускаються різні версії перебігу подій та довільні інтерпретації явищ та фактів, що ґрунтуються на попередніх суб'єктивних інтерпретаціях.

Метод інтерпретації як інструмент пізнання та розуміння в соціальній теорії та практиці, його філософські та науково-теоретичні основи, соціальні технології застосування викликають незмінний інтерес у науковій літературі, оскільки цей метод є найважливішим пізнавальним засобом дослідження. Але принципи довільної інтерпретації, релятивістської трансляції, ідеологічного трактування минулого постмодерністами ведуть до створення нової історичної міфології. Самі вони цього й не приховують, просуваючи концепцію заміни першоджерела коментарями, підриваючи принцип існування якоїсь первинної об'єктивної фактичної інформації в історичних джерелах. Цим самим вони зближують істориків із медіареporterами, історичні тексти з медіатекстами, в яких містяться вторинні, скоріше журналістські інтерпретації та оцінки історичних подій, які, звичайно ж, читаються ширшою публікою. Завдяки вказанним постмодерністським «інноваціям», які розчиняють історичне пізнання в художньому осягненні суспільства та життя, сталося те, що не мало статися в науці. Прийоми інтерпретації, трактування, розуміння, які у художній творчості, з властивими їм там характеристиками, непомітно перейшли у сферу соціально-гуманітарних наук, неправомірно і необґрунтовано перетворюючи на них деякі форми, стандарти, інструменти, критерії з художнього пізнання. Закономірно виникає запитання: чи можлива у разі об'єктивна історична наука? На це питання негативно відповідає Ж. Бодрійяр: «Історія – це наш втрачений референт, тобто наш міф» (Бодрійяр 2004, 64).

Критикуючи і не приймаючи подібні думки, слід, однак, визнати, що внаслідок міфологізації, втрати достовірності, об'єктивності, неминучої фальсифікації та суб'єктивізму історія зазнає великих втрат і втрачає повагу читаючої та освіченої публіки. Проте аналіз постмодерної свідомості призводить до очевидних висновків, що представники нового історизму звернули увагу на реально існуючі проблеми в сучасній науці та на існуючі історичні практики. Вони описали механізми перетворення роботи вченого на набір медійних, художніх

технологій, способи маніпулювання свідомістю людей. Ототожнення художньої творчості, мемуарної літератури з історичним пізнанням, змішання істини та помилки, правди та брехні в історії справді відбувається в сучасному інформаційному суспільстві. Але визнання реального існування цього факту не означає його виправдання чи примирення з ним, швидше навпаки, зазначена вада викликає справедливу критику, наукову реакцію, так необхідні для очищення історії від привнесеного суб'єктивізму, вузьких ідеологічних інтерпретацій та оцінок минулого.

Будь-який історичний опис, оповідання ґрунтується на джерелах, створених авторами з певної світоглядної, національної та особистої позиції. Будь-який історик існує і пізнає у певному культурному та інформаційному просторі; він включений у певне ідеологічне поле, його тексти можуть транслювати цінності та ідеали епохи, актуалізувати політичну боротьбу та суперечності його часу. Положення про історичність тексту передбачає ще й та обставина, що він, як продукт своєї епохи, може бути використаний під час обговорення сучасних проблем, стати засобом вирішення сучасних політичних завдань. Звідси виникає можливість його функціонального застосування у контексті сучасної політичної боротьби, що неминуче обертається суб'єктивізмом у вивченні минулого.

Постмодернізм, будучи феноменом самопізнання, гносеологічною рефлексією над соціально-гуманітарною наукою, відбиває дійсні суперечності сучасної культури. Постмодерна реакція на негативні зміни, що відбулися в історичній епістемології та науці, має підставу і багато в чому справедлива. Але висновки постмодерністів заганняють історичну науку в глухий кут, а людей, які думають і цікавляться історією людей, залишають без надії дізнатися правду і зрозуміти минуле вже у зв'язку з тим, що всі інтерпретації історії оголошуються рівноправними. Представники концепції нового історизму пропускають таку важливу гносеологічну проблему, як питання ставлення історичного джерела до подій минулого. Усі види письмових джерел ними зрівнюються і наділяються одними й тими самими особливостями – довільною інтерпретацією фактів, авторськими вигадками, свідомою фальсифікацією подій тощо.

Дійсно, об'єкти історичного пізнання не дані історичному безпосередньо, і він відтворює картину минулого на основі аналізу історичних текстів. Інформація, що міститься в них, є найважливішим джерелом вивчення минулого, досягнення знань про думки, мотиви, вчинки людей і події історії. Проте важко погодитися з точкою зору, що визнавати істинними в історичній науці слід лише такі «наукові висловлювання», що підтверджуються відомостями історичних джерел, достовірність яких встановлена результатами джерелознавчого аналізу (Селіванов). Таке твердження, будучи формально правильним і таким, що відповідає вимогам аристотелівської концепції істини, викликає скепсис у зв'язку зі специфікою історичного пізнання, де відсутня натуральний, чуттєво сприйманий об'єкт, як мінімум,

є надто оптимістичним, спрощує ситуацію і не завжди відповідає реальному досвіду роботи істориків.

Історичне дослідження робиться з метою реконструкції явищ і процесів за допомогою критичного аналізу збережених та доступних історичних документів та слідів матеріальної культури шляхом співвіднесення їх даних з концептуальними знаннями, цінностями та своїм баченням розвитку історії. І тут починаються труднощі, оскільки вчений збирає та відбирає тексти, керуючись своїми пізнавальними завданнями та системою цінностей, яку він сповідує. Він свідомо опускає одні тексти і зосереджує увагу на інших чи, відволікаючись від одних свідчень джерела, фіксує і обробляє інші. Виконання вимоги обліку всіх, що є у цій галузі дослідження текстів не завжди представляється можливим чи доцільним. Вибір джерел зумовлюється як поставленими у дослідженні цілями, але й засобами здійснення проблемного задуму, залежать від концептуальних і ціннісних орієнтацій вченого. Незважаючи на значну детермінацію «позаджереловим» знанням процесу відбору та оцінки текстів, його роль ще більше зростає на стадії «прочитання» відібраних документів. На цьому етапі роботи вченого, що складається з процедур вилучення з текстів інформації, що міститься в них, її розшифровки, найбільш відповідальним моментом дослідження є розмежування інформаційної та інтерпретаційної частин письмового документа. Сенса цієї процедури полягає у вмінні історика відокремити емпіричні дані або фактичну інформацію від інтерпретації, здійсненої творцем тексту, враховуючи можливість свідомої фальсифікації та неусвідомленого спотворення подій. Ця обставина створює низку додаткових труднощів для вченого і ускладнює вилучення «чистої» інформації, яка потрібна на створення емпіричного базису дослідження. В результаті виявлення та перетворення текстової інформації встановлюються історичні факти. Історик повинен визначити справжність текстів, достовірність відомостей, що містяться в них, виявити можливі підробки, підробки, фальшивки. Все це передбачає скептичне ставлення до документів та подальше здійснення у повному обсязі зовнішньої та внутрішньої критики текстів. Для цього необхідно подолати «логіку джерела», яка може не збігатися з «логікою об'єкта» (самого розвитку в минулому), шляхом вилучення інформації із сукупності текстів, з попередніх досліджень, зіставляючи її з фактами, встановленими вченим. Історик може побачити в релікті чи тексті те, що було приховано від його попередників, і встановити факти, які не містяться у джерелах.

Історичні тексти досліджуються вченими як засіб отримання інформації про об'єкти, що безпосередньо не сприймаються, тобто давно минулі події минулого. Проте слід визнати те, що, як і нова інтерпретація інформації, витягнута з тексту, виключає внесення до неї суб'єктивних моментів особистості дослідника. Вчений не завжди може в процесі роботи елімінувати свої симпатії, антипатії, уподобання, упередження, цінності та вивчає свідчення джерел у контексті сучасності. Фактуальне знання, витягнуте з тексту,

містить у собі власне «джерелову» інформацію, емпіричні дані, очищені від елементів, привнесених туди автором документа та знання, внесені туди самим дослідником, з властивими йому культурними, ідеологічними, національними поглядами. Завдяки першому, інформаційному аспекту історичні факти можуть зберігати свій об'єктивний зміст, оскільки вони несуть у собі моменти інваріантності у різних теоретичних та ідеологічних системах; через інший аспект їм надається відома тенденційність та цілеспрямованість, зумовлені певними дослідницькими завданнями. «За всієї нашої неминучої підпорядкованості минулому, – писав відомий французький вчений М. Блок, – ми користуємося принаймні однією пільгою: хоча ми приречені знайомитися з ним його слідами, нам усе-таки вдається дізнатися про нього значно більше, ніж йому було нам відкрити» (Блок 2001, 104).

Історик, як би він не хотів, не може практично виключити всі сучасні знання зі свого дослідження, коли він працює із текстами. Дослідники намагалися і намагаються побачити минуле очима сьогодення. «Навіть ті з них, – пише Г. С. Коммаджер, – хто найбільше бажає уникнути нав'язування своїх норм минулому і щиро борються за те, щоб побачити минуле його на власні очі, спокушені зробити виняток зі своїх принципів» (Commager 1966, 60). Іншими словами, вчений вивчає суб'єктивний світ почуттів, думок і пристрастей історичних особистостей ретроспективно – у контексті сучасних знань, що передбачає критичне ставлення до текстів та інших документів. У той же час ця критика не повинна витіснити уявлення про ідеї та думки героїв, що вивчаються, розчиняти їх у свідомості історика. «У той час, як ми повертаємося в минуле і використовуємо літературу чи монументи минулого як способи проникнення в думки і дух людей минулого, – продовжує Г. С. Коммаджер, – звідки ми знаємо, що ми вибрали правильний шлях?» (Commager 1966, 58). Лише тоді робота творчої уяви принесе історика успіх, коли він залишається на ґрунті реальності. Бажання бачити минуле лише очима його очевидців, проникнути в думки і дух людей минулого, досягти граничної історичності за рахунок відриву явища, що вивчається, від пізніших процесів створює умови для недостовірного опису подій. Ретроспективний підхід дає можливість дослідникам по-іншому оцінити та інтерпретувати минуле, оскільки ми, на відміну від сучасників подій, що вивчаються, вже знаємо їх наслідки. «Зараз, коли ми знову поглянемо на американську Громадянську війну та Реконструкцію, – пише Г. С. Коммаджер, – це вже буде зроблено нами зі знанням того, що трапилося з іспанськими республіканцями, коли Франко переміг, що трапилося з білими – російськими, коли більшовики перемогли, що сталося з першими повстанцями, разом із Кастро, проти Батисти на Кубі, що трапилося з тими доведеними до відчаю офіцерами, які намагалися повалити Гітлера в 1944» (Commager 1966, 60).

На основі саме ретроспективного бачення історії створюються альтернативні трактування минулого та різні його версії, але й ці знання не повинні відводити історика від виконання головного завдання –

домагатися, наскільки це можливо, об'єктивності дослідження. Зазначені обставини, що ускладнюють пізнавальну діяльність, не дають право історика на довільну суб'єктивну інтерпретацію історичних процесів та фактів. Погляд на минуле через призму сьогодення, невміння бачити різницю між минулим і сьогоdnішнім днем, підкорення історії кон'юнктури сьогодення видаляє дослідників від істини, штовхає їх в обійми релятивізму та презентізму. «Ми бачимо минуле крізь призму наших очей, перекладаємо мову минулого на власну, цікавими знаходимо ті події, які цікавлять нас, і вважаємо значними ті події, які мали наслідки для нас» (Commager 1966, 59).

Принципи концепції нового історизму широко використовуються сьогодні не тільки для соціальних маніпуляцій з метою виконання поставлених політичних завдань, а й при створенні нової історичної псевдоінтерпретації «вченими» різного ґатунку в різних країнах світу. Показовим прикладом постмодерного антиісторизму є формування поглядів на «національну ідею» у різних народів, у різних культурах і цивілізаціях.

Обговорення

У XIX і XX ст. не існувало загального уявлення про зміст цього поняття, не було чіткого розуміння про те, що це таке. «Національна ідея», як сукупність смислів, цінностей та цілей, формувалася у конкретному соціально-культурному контексті у різні історичні епохи. Вона була лише результатом відображення, узагальнення національної самосвідомості, культури, мистецтва народу; вона несла в собі конструктивні погляди про сенс та місію нації в історії. Останній компонент можна назвати проєктивною стороною у складі національної ідеї, оскільки він несе в собі бажані уявлення про форми існування та розвитку народу.

Національна ідея як конструкція виражає цільові та ціннісні установки, соціальні інтереси переважно якоїсь частини суспільства, наприклад, національної інтелігенції, політичної еліти, духовенства, з якими не завжди згодні його інші частини. Вона може мати позаемпіричну природу і бути трансцендентною по відношенню до реального історичного процесу, формуючись на основі релігійних та моральних джерел.

Трансцендентні передумови в інтерпретації національної ідеї містяться в працях представників релігійної філософії XIX – XX ст., В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва. У 1888 р. у Парижі В. Соловйовим було зроблено доповідь про національну ідею французькою мовою, виданий пізніше вже 1911 р. Згідно з його виступом, відповіді на питання про національну ідею не слід шукати в громадській думці сьогоdnішнього, щоб не бути розчарованими подіями наступного дня. Відповіді містяться у вічних істинах релігії, «бо ідея нації є не те, що вона сама думає про себе в часі, а те, що Бог думає про неї у вічності» (Філософський енциклопедичний словник 2002, 593–594).

Подібну позицію займав М. О. Бердяєв, якого цікавила не стільки емпірична історія народу, скільки задум Бога про народ, есхатологічний проєкт Творця про націю, питання про те, якими є осяганий розумом

образ народу та його ідея (Філософський енциклопедичний словник 2002, 53) Згідно з цими проектами, не лише якості національної свідомості формують національну ідею, а й есхатологічні уявлення про абсолютний характер майбутнього, саме вони надають сенсу та цінності змісту «національної ідеї». Немає колективного духу, що характеризує націю загалом, є лише метафізичні проекти національної ідеї, які формуються на основі вивчення властивостей народної духовності.

Вироблення уявлень про національну ідею релігійної філософії здійснювалося за допомогою вивчення багатовікової духовної традиції народу, тобто з урахуванням принципу історизму. Американська ідеологема *Rex Americana*, відроджена президентом Д. Трампом ще під час першої виборчої кампанії у 2016 р. та активно використовується у другій – 2024 р. за допомогою гасла «*make America great again*», також має необхідне історичне коріння, оскільки пов'язана з масовою психологією та духовною історією народу. Міфологізована «Американська мрія» досі зберігає статус державної ідеології та використовується президентами і вищими чиновниками у виступах перед народом. Незважаючи на заперечення існування офіційної національної ідеї в США, фактично її роль та функції виконує ідеологія «американського місіонізму». Йдеться в ній про своєрідну історичну місію США – поширення у світі американських форм життя та «ліберально-демократичної», а сьогодні – ліберально-глобалістської моделі суспільства, які нібито мають неминучу цінність і значущість для всього людства. До цього компонента американської ідеології слід додати ще міф про «богообраність американців». Цей міф є сукупністю уявлень про божественне призначення Америки, створену протестантськими церковними проповідниками ще XVIII-XIX ст. Генезис США визначається особливим есхатологічним проектом, що сягає своїм корінням у протестантизм і модернізовану просвітницьку теологію.

Сучасні США стають менш релігійним, але більш ідеологізованим суспільством у порівнянні з тим, що вони були раніше, що особливо стає помітним у період конкурентної передвиборної боротьби. Претенденти на пост президента США на двох останніх виборах 2020 та 2024 років. (Х. Клітон, Д. Трамп та Д. Байден) під час полеміки активно використовували принципи американського гегемонізму та ліберального глобалізму у світі, а також месіанську риторіку. Можна не сумніватися в існуванні, історично підготовленої та релігійно обумовленої, специфічної американської національної ідеї як синтезу найвищих цінностей американської держави. Цей ідеологічний проект, з понятійними конструкціями, що випливають з його змісту, проголошувався і реалізувався в зовнішній політиці глобального експансіонізму США. Однак національна ідея є історичним продуктом, вона формується у процесі розвитку самосвідомості народу, тому не можна її просто оголосити, декларувати, запровадити указом. Політику «привласнення» національної ідеї вузькою суспільною групою, штучно-адміністративне насадження її в масову свідомість народу, створення

світоглядних міфів, як це вже неодноразово бувало в історії, очікує ціннісний дефолт.

Національна ідея, як дух, перебуває у постійному процесі розвитку та зміни, а вчені можуть «відслідковувати» якості національної свідомості лише у процесі її історичної об'єктивації. Дух народу лише уособлює ознаки своєрідності тієї чи іншої фази його історичної еволюції. Не існує національної ідеї, що характеризує націю загалом, скоріше, існують лише її метафізичні проекти, які слід розглядати як різні історичні об'єктивації національного духу, які водночас є його відчуженням.

Висновки

Світ, як відомо, є мінливим і неоднозначним, і ця обставина не може не враховуватись у теоретичних конструкціях соціально-гуманітарної науки. Створення концепції історизму, як і вироблення інших пізнавальних засобів наукового дослідження, завжди здійснювалося у певному історичному контексті. Зовнішні стосовно науки політичні та культурні чинники особливо серйозно зачіпали соціально-гуманітарне пізнання, оскільки саме воно зазнає впливу сучасності, світогляду та цінностей епохи. Без урахування соціальної організації, світової політики, суспільних та інформаційних технологій неможливо осмислити і використовувати, не тільки сформовані наукою теорії, але й способи їхнього створення. Еволюція концепції історизму у XIX – XX та у першій чверті XXI ст., безсумнівно, є яскравим підтвердженням цього, становить сьогодні винятковий інтерес і служить зразком тісного взаємозв'язку науки і суспільства.

Список літератури

1. Блок М. *Феодальне суспільство*. Пер. з франц. В. Шовкуна. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с.
2. Бодріяр Ж. *Симулякри і симуляція*. Пер. Вл.Ховхуна. К.: Вид. Соломії «Основи», 2004. 230 с.
3. Дротянко Л. Г., Табакович-Вацєба В. О. Філософські засади культури комунікації в галузі охорони здоров'я. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 36. наук. праць. Вип. 2 (40). К.: НАУ, 2024. С. 5-10.
4. Колінгвуд Р. Дж. *Ідея історії*. Пер. з англ. О. Мокровольський. К.: Основи, 1996. 615 с.
5. Commager H. S. *Nature and Study of History*. Columbus, Ohio. 1966. 215 p.
6. Мартинюк А. Особливості богословських поглядів блаженного Августина. *Волинський Благовісник*. № 8 (2020). С.118-122. DOI: <http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-76>
7. *Філософський енциклопедичний словник / І-т філософії* НАН України. Гол. ред. В.І.Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 742 с.

References

1. Blok, Mark. 2001. *Feodalne suspilstvo [Feudal Society]*. Translated by V. Shovkun. Kyiv: Vydavnychi dim "Vsesvit".
2. Bodriar, Zhan. 2004. *Symuliakry i symulatsiia [Simulacra and Simulation]*. Translated by V. Khovkhun. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy".
3. Drotianko, Liubov, and Victoria Tabakovych-Vatseba. 2024. "Filosofski zasady kultury komunikatsii v haluzi okhorony zdorovia" ["Philosophical Foundations of the Culture of Communication in the Field of Health Care"]. *Visnyk Natsionalnoho aviaitsiinoho universytetu. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology* 2(40): 5–10.
4. Kolinhvud, Robin. 1996. *Ideia istorii [The Idea of History]*. Translated by O. Mokrovolskyi. Kyiv: Osnovy.

5. Commager, Henry. 1966. *Nature and Study of History*. Columbus, OH.
6. Martyniuk, Andrii. 2020. "Osoblyvosti bohoslovskykh pohliadiv blazhennoho Avhustyna" ["Features of the Theological Views of

Blessed Augustine"]. *Volynskyi Blahovisnyk* 8: 118–22. <https://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-76>.

7. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. 2002. Institute of Philosophy of NAS of Ukraine. Edited by V. Shynkaruk. Kyiv: Abrys.

S. Sinjakov

CLASSICAL AND NON-CLASSICAL HISTORICISM

Introduction. The article explores historicism as a type of worldview and traces its evolution in European and domestic science from the 19th to the early 21st centuries. It investigates the socio-cultural prerequisites and philosophical foundations underlying the transformation and rethinking of the concept of historicism. The place and role of the principle of historicism in shaping the metaphysical foundations of the national idea — understood as a transcendental project reflecting the aspirations and value orientations of the people — are examined. **The aim** of the research is to identify the mechanisms of formation and transformation of historicism as a significant worldview paradigm in connection with the emergence of new social and information technologies in modern culture. **Research methods** of the study are historical-philosophical, historical-logical approaches, principles of hermeneutics, cultural-historical and comparative methods. **Research results.** The postmodern era has rejected classical historicism, significantly altering both conceptual interpretations of it and the methodological approaches to its application in social, historical, and media studies. These changes stem from a transformation in philosophical and historical perspectives on social processes: a revision of the linear concept of time and progress, criticism of teleology and finalist determinism, and skepticism regarding universal laws of social development. All these theoretical changes have directly influenced not only views on history but also the methodologies used to study it. **Discussion.** An indicative example of postmodern anti-historicism is the formation of views on the "national idea" among different peoples, cultures and civilizations. The policy of "appropriation" of the national idea by a narrow social group, its artificial administrative implantation in the mass consciousness, and the creation of ideological myths — as has repeatedly occurred in history — inevitably lead to a value collapse. There is no national idea that characterizes the nation as a whole; rather, there exist metaphysical projects that should be understood as historical objectifications of the national spirit, which simultaneously constitute its alienation. **Conclusions.** The development of the concept of historicism, like other cognitive instruments of scientific inquiry, has always occurred within a specific historical context. Political and cultural factors external to science have had a particularly profound impact on social and humanistic knowledge, which is deeply influenced by contemporaneity, worldview, and the values of the era. The evolution of the concept of historicism in the 19th and 20th centuries and in the first quarter of the 21st century clearly exemplifies this interconnection and remains of exceptional relevance today, serving as a vivid illustration of the close relationship between science and society.

Keywords: concept of historicism, national idea, objectification of spirit, principles of individuality and development, interpretive method, postmodern consciousness, "new historicism", textuality of history.

DOI:

UDC 33:004.8(045)

Ju. Kharchenko¹,
S. Kharchenko²

UNIVERSAL LAW WORLD-PANORAMA AS AN IMAGE OF THE FUTURE

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

¹kharchenkojv@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-5587-9743

²spharchenko_1@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-4778-4239

Abstract. The image of the future is presented in both broad and narrow contexts: first, as a set of events of universal significance, and second, as a sequence of occurrences within an individual life. The future is defined as a local period of time following the present moment, filled with a multitude of events that have the potential to occur. The "image of the future" is revealed as a complex construction reflecting multiple dimensions of forthcoming existence. It is confirmed that the rational-logical construction of the image of the future by means of the intellect, on the one hand, contributes to the change and expansion of the "angle of view" covering the material world-panorama. Simultaneously, the world-panorama becomes increasingly multifaceted, far-reaching, and legislatively organized. On the other hand, the unconscious, through intuition, relies on the existing eternal life constants, which in turn support the stability of the world-panorama at the level of the spirit.

Keywords: world-panorama, image of the future, universal law, meta-law, transcendental law.

Introduction

The image of the future is, conventionally speaking, a picture that every person without exception "draws" in their imagination, regardless of the era in which they live, age or state of mind. One way or another, it is the meaning of their existence. The aspiration to the future, from the point of view of psychoanalysis, is a norm, a point of equilibrium, because in the continuum of "past–present–future" one can see the totality of being. At the same time, each person has a different image of the future. But the concept of "image of the future" is complex, vague, and polysemantic.

The image of the future touches upon multiple subtle aspects of human nature: transcendent impulses of the soul, the spiritual birth of ideas, fantasy, imagination, creative stimuli, and scientific exploration. The range of

such variations is, in principle, inexhaustible and immeasurable, especially in the process of the materialization of ideas.

The tendency to form both positive and negative images of the future is also a psychological trait of human character. Dark chimeras of pictures of future life stem from fear, uncertainty, cruelty of other people, their impunity. At the same time, fantastic fairy-tale happy worlds are attributes of pure fantasy, creative metaphysics, elevating a person above suffering. Light and dark mythological and epic pictures are united by motives of future punishment or encouragement, karmic scenarios. That is, the laws of morality, goodness and justice determine the prospects of people's future life.

Utopia, an almost eternal genre of narrative about the future, has taken root in philosophical and fiction